

a bolt mélyén. Látni fogja, hogy a könyvkereskedésekben is mindenütt háttérbe szorul például a lírai költészet, kevés helyet foglal el az esszé vagy az értekezés stb. A kultúra elemei mintegy helyet cseréltek.

Ez a kialakuló új kulturális modell sok technikai jellegű, ugyanakkor tartalmi, etikai kérdést is felvet. Mert nem csak a kultúra végformája változik meg, hanem értékszerkezete is. Az UNESCO által készített, az oktatásra vonatkozó koncepció egyik fő kérdése éppen az, mi jellemzi ezt az értékeltűnést vagy értékelőtlődést, elképzelhető-e egy új morál, egy új etika napjainkban.

A magyarországi helyzetre és tanácskozássunkra vonatkozóan a kérdés a magam számára így vetődik fel: mi alakult itt ki negyven év alatt? Szükségszerű-e, hogy a fejlett országok mintájára nálunk is kialakuljon a vizuális tö-

megkultúra, az „amerikanizált” átlagkultúra? Lehetséges-e egyáltalán, hogy a magyar viszonyok között egy más kultúramodell alakuljon ki, például van-e egyáltalán esélye egy szervezettebb, a történeti múltra jobban építő kultúra megteremtésének? Ha tetszik, lehetséges-e ilyen szempontból az a bizonyos harmadik vagy negyedik út? Az biztos, hogy tartalmi szempontból nem képzelhető el pusztán piacszerűen működő kultúrafejlesztés. Jelentős tőke nélkül sehol nem „működik” a kultúra szerkezete.

De ezek itt már többször felvetett közgazdasági kérdések. A magam részéről arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a kultúrának, a magyar kultúrának nem csak működési módjáról, szerkezetéről, hanem tartalmáról is többlet kellene gondolkodnunk.

Szabolcsi Miklós

Javaslat a magyar társadalmi átalakulás műveltségi-oktatási feltételeinek megteremtésére

Általános keretek. Európai s ezen belül közép-európai szempontból a XX. század végének alapvető ténye a klasszikus és modern polgári rend világméretű felülkerekedése és konszolidálódása. Ezen az értendő, hogy mind anyagi-technikai-tudományos, mind társadalmi-intézményi-politikai, mind pedig egyéni jogérvényesítési szempontból ez a formáció biztosítja a társadalmat alkotó csoportok és egyének legszélesebb köre számára a lehető legmagasabb szintű jólétet és biztonságot.

Az európai peremzóna kevésbé fejlett, félféudális, elmaradott, nem polgárosult országai a felvilágosodás óta különféle módokon (reformok, forradalmak, háborúk...) próbálták végrehajtani felzárkózási stratégiáikat, segítséggel vagy önállóan, de mind a mai napig sikertelenül. E sikertelenséget pedig nem az okozta, hogy a kapitalizmus rossz, hanem az, hogy az illető országokban nem voltak meg a polgári fejlődés feltételei. A második világháború után felgyorsultak a legfontosabb világfolyamatok: egyrészt a tudományos-technikai-informatikai forradalom, másrészt a klasszikus kapitalizmusok hegemoniájának megszűnése, vagyis a rendszerek pluralizmusa, illetőleg koegezisz-

tenciája, részben épp az előző körülmény jóvoltából.

A polgári fejlődés klasszikus útját a periféria országainak XX. században immár lehetetlen befutniuk. Viszont a nyitott, fejlődő kisállamok számára (külső és belső okok miatt) kötelező a kihívás elfogadása és a verseny. Ez a tény előtérbe állítja (a kellő anyagi-társadalmi bázis hiánya miatt) az ideológiai és a nemzeti identitástudatot. A polgári úton járó kisországok (Dánia, Finnország...) erre a kihívásra válaszolni tudtak, a szocialista peremzóna országai nem.

A magyarországi változások. Radikálisan újra kell értékelni és újrafogalmazni a nemzeti létet meghatározó alapfogalmakat. Például nem kapitalizmusról vagy szocializmusról van szó, hanem egymást kiegészítő, egymást feltételező fogalmakról. A liberális demokráciák, avagy fogyasztói társadalmak nem lehetnek meg a saját kapitalizmusuk szocializálása nélkül, a peremzóna országainak szocializmusa pedig ellehetetlenül, ha nem a polgári, kapitalista eredményekre és gyakorlatra épül rá. Mindezek alapja: az érdek, a tulajdonrendszer. Az állampolgároknak nem sajátjuk a társadalmi vagyon; a társadalmi va-

gyon kezelőinek pedig nem a bőrükre megy a játék, ha rosszul bánnak a köz javaival. Mindennek a hatalmi szférában tapintható ki az érvényesülése – nem hiszem, hogy sokan lennének azok a havi 40–100 ezer forintos reáljövedelmű, illetve -fizetésű vezető értelmiségiek, akik mindezeket végig gondolják és le is vonják belőlük a következtetéseket.

Igen ám, de kinek adják át a helyüket? – vetődik fel a nagy kérdés. A hatalmon levők széttárják karjukat: „Akkor hát sajnos maradnunk kell a helyünkön, bármi nehéz is e teher.” A színskála másik végén a tehetséges, de többé-kevésbé képzetlen huszonévesek próbálják érvényesíteni meglehetősen ködös elképzeléseiket. Kinek-kinek a fantáziájától függ, hogy a két véglet közötti széles sávot milyen variációkkal tölti ki. Annyi bizonyos, hogy az elmúlt negyven esztendő alatt folyamatos váltógarnitúrák szervezett, széles alaptól merítő, alapos és színvonalas képzése nem történt meg. Tanulságos volna felmérni – nem azt, hogy kinek milyen vallású volt a nagyapja, hanem azt –, hogy ki milyen csatornákon, műhelyeken, képzési formákon át jutott el a társadalomtudományok magas szintjére.

Nem vitás, hogy a magyarországi változások

kat a sartré-i értelemben vett intellektüeleknek, más szóval: felelősségtudattól áthatott, széles látókörű, független értelmiségieknek kell végig gondolniuk. Igen ám, de a végrehajtásban nincs hatalmuk. Ráadásul a probléma rendkívül kényes, hisz kétségkívül a filozófusoknak (társadalom- és történetfilozófusoknak) van elsősorú szerepük az elméleti alaprendek kimunkálásában, ám épp a modern világ tudományos gyakorlata bizonyítja, hogy ma már csapatmunka nélkül nincs eredmény – a specialisták sehol sem nélkülözhetők. A filozófusok képzése azonban jóval keményebb dió, mint a szakembereké. Arról nem is beszélve, hogy a nehézségek elől szívesen menekül a sarokba szorított gondolkodó a szaktudomány bástyái mögé, s hivatkozik arra (akár történész, akár szociológus, akár közgazdász), hogy a tényeket tudomásul kell venni, és nem szabad elméleti konstrukciók építgetésével foglalkozni. A magyar történelem azt bizonyítja *Szent Istvántól Széchenyi Istvánig*, hogy történetfilozófiai program nélkül nincs nemzeti fejlődés, viszont a program megvalósításához hatalom, hatáskör kell.

Az bizonyos, hogy a mostani program éppoly sorsdöntő a magyar történelemben, mint azok az összes korábbiak, amelyek hosszú időkre megszábták a társadalom fejlődési útját (akár jó, akár rossz irányban). És ugyancsak ma van olyan hazai és nemzetközi feltételrendszer, amely valószínűsítheti a békés, de radikális reformok végrehajtásának lehetőségét. A hatalmon levők felelőssége – éppúgy mint a filozófusoké és intellektüeleké – óriási, mert itt tévedni bűn, nem csak hiba. A demokráciát immár nem szabad sem tanulni, sem követelni, hanem a saját magunk és mások kárából okulva meg kell valósítani.

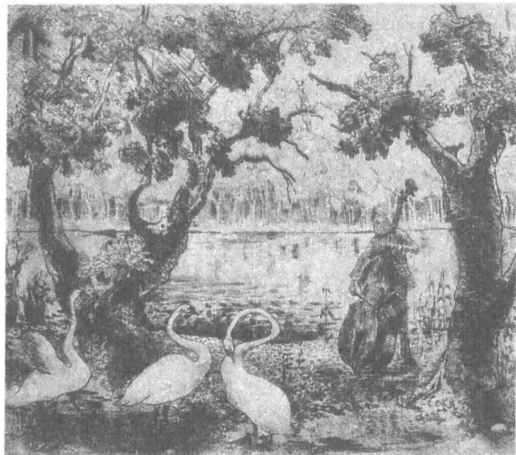
A kultúra és a tennivalók. Itt megint a komplex, szintetikus rendszerszemléletből kell kiindulnunk, és annak módszereit kell alkalmaznunk. Kultúrával vagy anélkül? – így feltéve a kérdés az aufklárizmus statikus, analitikus, fekete-fehér alapú, legfeljebb primitíven dialektikus egyszerűsítéseire emlékeztet. Akármilyen kultúraredefiniót fogadunk is el (például jelen esetben az UNESCO által adottat), a fogalom legalább három összefüggérendszerben jelenik meg: 1. mint egy társadalomcsoport, társadalom vagy bármilyen közösség térben-időben meghatározott összes adottságainak és tevékenységeinek legszélesebb köre (jómagam e halmazra szívesebben alkalmazom a civilizáció fogalmát); 2. mint az

előző egész részhalmozaként felfogott kollektív vagy individuális szellemi tevékenységek, alkotások, szokások, hagyományok, stílusok stb. együttese, mely egyszerre része és szervező elve az előzőnek; 3. mint a praxis anyagi meghatározottságainak formai megjelenése, stílusa, esztétikuma, mely a konkrét tevékenységek céljának szolgálatában áll (ilyen értelemben beszélhetünk a munkafolyamatok és -szervezés, az ügyintézés, a kereskedelem, a hadviselés, a gyógyítás, az ízlés stb. kultúrájáról).

Az athéni demokráciától a monarchikus, kapitalista angol demokráciáig és azon túl terjedő polgári formációkig a kultúra fentebb említett mindhárom ismervét tartalmazzák. Egy angol lord azért kultúrált, mert sok száz éves birtoka vagy többé-kevésbé virágzó üzleti vállalkozása van, vagyis pénzben kifejeződő egyéni vagy családi teljesítményre támaszkodik; mert e társadalmi státusnak elengedhetetlen része az oxfordi neveltetés vagyis egy társadalmi értékrend; és mert mindez – az inasok, szolgálk és alkalmazottak hadának közbejöttével – szigorú etikett szerint megy vébe. Ugyanez vonatkozik – mutatis mutandis – egy francia egyszerű polgári család fejére, tagjára vagy sarjára is.

Mindez hogy néz ki Magyarországon az elmúlt fél évszázad társadalmi földcsuszamlásai után? Sehogy. A kultúra fenti három definíciójának egyike sem épül biztos alapokra. A múlt értékei felszámolódtak, az újak nem hatékonyak, mert nincs társadalmi-nemzeti bázisuk, csak ideológiai. A képzett agyak tízezerszám hagyták el az országot. Az egyik magyar miniszterelnök mentegetőzve kijelentette, hogy mi most tanuljuk a demokráciát. Ki az a „mi”? A sokgyermekes tanácsi tisztviselő, a használtcikk-kereskedő, az egyetemi tanár vagy a miniszter? Az utóbbinak tudnia kell, mert ha nem tudja, akkor álljon fel a bársonyszékéből.

Persze a helyzet nem ilyen egyszerű. Ne követeljünk lehetetlent. A demokráciát valóban meg kell tanulni. Ám – bizonyos szint fölött – azt tudni kell, mit tanul az ember, hogyan és miért. Amihez nincsenek meg a feltételek, azt csak eltervezni vagy remélni lehet, esetleg imádkozni érte. Magyarországon a demokrácia – polgári fejlettség, intézményrendszer, bázis és gyakorlat híján – jelenleg nagyrészt cél, s csak részletekben realitás. A liberális demokráciákban, a kultúra fentebbi első és második meghatározását tekintve, a társadalmi szférák együttese biztosítja a demokrácia rendszerszerű működését, és a demokrá-

cia megvalósítóinak, irányítóinak egymást követő garnitúráit. Franciaország például 1804 óta a mai napig minden esztendőben kiképzti azt a három-négyszáz magas szintű intellektust, akikre folyamatosan szüksége van. A demokrácia gyakorlásához szükséges rétegeket pedig a rendszer egésze formálja.

Ama fáziskésésben lévő kis országokban, ahol a polgári fejlettség elmaradott, és az osztályok célirányos együttműködése híján a demokrácia nem működhet, ám ahol a szándék megvan az előrelépésre, ott a polgárosodás bonyolult feladatát szinte kizárólag az oktatásnak és a (köz)nevelésnek kell magára vállalnia. A modern világban számunkra ez a hatékony fejlődés egyedüli útja, melyet kötelező végigjárni, rászánva a szükséges időt. Akár külföldi, akár hazai egyetemeken szervezetteren ki kell nevelni a polgári értékrend szerint is legmagasabb szintű intellektusokat – legeslegelső sorban: filozófusokat és a humán tudományok művelőit, mert ezekben van a legnagyobb hiány.

A szintetikus, komplex rendszerelmélet ezen a téren is érvényes: az elit képzésének együtt kell járnia a közműveltség emelésének követelményével, a kettőnek egymást kell kiegészítenie, az egyik feltétele a másiknak és viszont. Az bizonyos, hogy a polgári típusú elitképző főiskolát – a nevezetes Eötvös Kollégiumot – haladéktalanul vissza kell állítani, lényegileg abban a formájában, ahogyan létezett; tanulmányi rend (vizsgák, diploma) szempontjából az egyetemhez kapcsolódóan, óralátogatási kötelezettség nélkül, önálló tanári karral, tutor-szisztémával, és az átlaghoz